

NORMA U JEZIKU: IZMEĐU KODIFIKACIJE I UPOTREBE

Jagoda Granić

Filozofski fakultet, Split

UDK 81'26:81'271

Spremenjene društvene okolišćine impliciraju tudi spremembe v jeziku. Če želimo, da sporazumevanje ostane učinkovito v vseh domenah, moramo te spremembe normirati, saj ravno jezikovna raba nakazuje smer in intenzivnost sprememb na vseh jezikovnih ravninah. Rekonstrukcija (najpogosteje delna) eksplicitne norme je stalen proces, ki pravzaprav varuje samo kodificirano normo oziroma status standardnega jezika v javnem prostoru. Vendar pa v sodobnih družbah meja med javnim in zasebnim izginja in to se odraža tako v govornem kot pisnem sporazumevanju, vidna pa so tudi odstopanja od standardne pismenosti.

norma, standardni jezik, kodifikacija, jezikovna raba

The changing social situation implies changes in language, and these have to be normalised in order for communication to be efficient in all domains. Practical experience shows the direction and intensity of these changes at all language levels. Reconstruction (most often partial) of an explicit norm is an on-going process which, *de facto*, preserves the codified norm itself, preserving the status of the standard in the public space. In modern society, the boundary between the private and the public disappears, and this leaves its marks on both spoken and written communication; deviations from the normal writing standard are also observed.

norm, standard language, codification, language use

1 Uvod

Posve je redundantna tvrdnja da je svaki sustav definiran svojim elementima i njihovim međusobnim relacijama jer ga upravo ta mreža postojećih, ali i svih novih, predstojećih odnosa i čini sustavom, i to baš tim, a ne nekim drugim. Unatoč očekivanim promjenama i drugačijim pojavnim oblicima, sustav se ne mora dezintegrirati, iako se i to u krajnjem slučaju može dogoditi. Naime, to još uvijek može ostati isti sustav, iako ne uvijek jednak u svim svojim sinkronijskim presjecima. Analogiju je lako pronaći u jeziku kao sustavu – strukturabilnom od najmanje jezične jedinice do kompleksnoga jezičnog znaka. (P)opis i propis, zapravo deskripcija i preskripcija glavne su »koordinate« svakoga, pa onda i jezičnoga sustava. Dakako, popis jezičnih jedinica relativno je konačan, ako se uopće može tako reći, jer nije moguć na svim razinama jezika (osim na fonološkoj razini, iako i fonološki opis svakoga jezika u dijakronijskoj perspektivi također varira i kvantitativno i kvalitativno). Kad k tome još dodamo i sve potencijalne relacije u kojima bi se jezični znakovi mogli naći u odnosu jedni prema drugima, sve postaje još kompliciranije.

Jezik je po definiciji sustav, istina promjenjiv, ali svejedno sustav, jer inače ne bi bio to što jest i ne bi ispunio svoju osnovnu funkciju – onu komunikacijsku. Iako je još sâm Saussure bio svjestan njegove dinamičnosti, jezik nikad nije izgubio svoje temeljne atribucije: arbitrarnost i konvencionalnost. A konvencionalnost je prvi znak njegove normativnosti. Jezik je, stoga, sam po sebi norma. A svaka norma usmjerava određen proces koji se, istina, ne može zaustaviti, ali je već i samo usmjeravanje »privremeno« zaustavljanje. Naime, jezik kao sredstvo komunikacije, i to ne samo u jednoj sinkroniji, téži stabilnosti, održanju kontinuiteta pa mu je norma na neki način imanentna. No ona zapravo funkcionira u svojoj upotrebi. Kako – to je već drugo pitanje jer ovisi o idiomu, odnosno o njegovu statusu u prostoru javne komunikacije i o društvenim čimbenicima.

2 Jezik kao norma

Da bi komunikacija u nekoj zajednici bila efikasnija, čak ako je zajednici važnija simbolička funkcija jezika, njezin idiom može ostati izmišljen ili zamišljen (prema Andersonovoj ideji o »zamišljenim zajednicama«). Stvarna jezična zajednica intencionalno stvara eksplicitnu, sociolingvistički utvrđenu konvenciju o jezičnome sustavu kojim se služi i postajući brojnija, smatra Bakhtin (1981), proces standardizacije »suprotniji« je prirodnoj težnji za diversifikacijom, a i sam je djelomično fikcija¹ jer jezike zamišljamo na isti način na koji zamišljamo i zajednice (Wright 2004). Uostalom, Milroy i Milroy (2012) za standard kažu da je više »mentalna nego stvarna činjenica«.

Onoga trenutka kad se formira standardni jezik, tada *de facto* završava vernakularizacija prostora javne komunikacije jer standard nema nijedno obilježje vernakulara (Škiljan 2002).

Može se reći da govornici standarda žive u *kulturama standardnoga jezika* u kojima su stavovi prema jezicima utemeljeni na pretpostavci o postojanju standardnoga oblika i oni čine *ideologiju standardnoga jezika* (Lippi-Green 1997). Funkcija standardnoga jezika kao instrumenta moderne civilizacije može imati urbani karakter (primjerice, u razvijenim društvima), što implicira otvorenost jezika u smislu komunikacije i kontakata s drugim jezicima. Ova je karakteristika i pretpostavka standardizacije nekoga jezika. Riječ je o urbanome statusu, a ne o ruralnome koji predstavlja romantičarski anakronizam, populističku doktrinu, lingvistički netočnu predodžbu. Postojanje eksplicitne gramatičke deskripcije, koja inače pripada normi u jeziku, znači oslobađanje od usmene organizacije jezika svojstvene ruralnome jeziku i premašivanje pragmatike pojedinačnoga govornog akta.

Dakle, osim implicitne norme² – lingvistički utvrđene norme inherentne svakome idiomu, neovisno o rangu, koja predstavlja nesvjesnu društvenu konvenciju – pripadnici bilo koje jezične zajednice mogu svjesno stvoriti eksplicitnu normu. Spontano ili uzusno normiranje tipično je za organske idiome, a svjesno ili plansko za standardni

¹ Svaki je jezik konstrukt, ovisi o svojim kreatorima koji ga »održavaju na životu« raznim konvencijama koje se više ili manje poštuju, stalno su pod nadzorom »odgovornih«.

jezik. No Brozović (2006) naglašava da je norma mjesnoga organskog govora obuhvatnija i stroža od norme razgovornoga jezika i osobito interdijalekta, ali i da je svim tim normama zajedničko da se temelje na jezičnome osjećaju koji signalizira što je (ne)prihvatljivo. Norma pak standardnoga jezika ne temelji se samo na jezičnome osjećaju već se uz upotrebnu normu javlja i kodifikacijska norma koja postaje dominantna.

Iako još uvijek u standardologiji nema općeprihvaćene klasifikacije (standardno)jezičnih normi, »ipak se čini da sljedeće nisu 'sporne': grafijska (slovopisna), pravopisna (ortografska), fonološka (uključujući i prozodiju), pravogovorna (ortopepska), gramatička ili morfosintaktička (morfološka i sintaktička), leksičkosemantička (s tvorbom riječi), stilistička, pragmlingvistička i retorička« (Samardžija 1999: 7–8).

Josip Silić (1999a: 204–205) upućuje na tri temeljna tipa normi:

- *systemske* (najstrože) norme – utvrđuju systemske značajke jezičnih činjenica (dopustivo/nedopustivo); »tko griješi protiv njih, griješi protiv jezika«,
- *funkcionalne* norme – utvrđuju funkcioniranje jezičnih činjenica u standardu; odvajaju standard od dijalekata i sociolekata,
- *stilističke* norme – utvrđuju emocionalno-ekspresivne nijanse i status jezičnih činjenica u različitim funkcionalnim stilovima.

Neovisno o različitim klasifikacijama normi, činjenica je da svaka norma podrazumijeva dihotomiju *pravilno – nepravilno*, jer bi u suprotnome za normativiste zavladao potpuna jezična anarhija. No svim normama unatoč, jezična praksa pokazuje različita odstupanja od standardne upotrebe pa se u konačnici jasno uočava diskrepancija između kodificirane i upotrebne norme.

Tzv. *mainstream* lingvistika više je okrenuta apstraktnomu jezičnom sustavu nego jeziku u društvenome kontekstu – njegovoj upotrebi, preskripcija za nju nije uopće relevantna. Naime, lingvistika se percipira ponajprije kao deskriptivna disciplina (Milroy, Milroy 2012). Prema Aitchison (1978: 13), lingvista kao deskriptivista upravo zanima jezik u svim njegovim aspektima, s tim da lingvist nije taj koji propisuje pravila njegove »korektnosti«. No iako je deskripcija jezika u fokusu lingvističkih istraživanja, to opet ne znači da se preskripcija u potpunosti ignorira.

Naime, divergentne jezične prakse ukazuju na nepostojanje sustavne preskripcije, a to onda znači i izostanak kohezije i stvaranje različitih jezičnih podgrupa i novih sociolekata (od žargona, slenga do *argota*) koji se prepoznaju u velikoj produkciji neologizama, termina i novih jezičnih tvorbi. Preskripcija pak djeluje u suprotnome smjeru, o njoj ovisi hoće li se održati solidarnost među članovima jezične zajednice, hoće li oni moći međusobno komunicirati. Naravno, sve će to biti moguće ako postoji dogovor o normama. U suprotnome, ta se jezična zajednica raspada.

² Za implicitnu normu Josip Silić kaže da karakterizira jezik kao sustav, a za eksplicitnu da karakterizira jezik kao standard, s tim da »jezikom kao sustavom upravljaju isključivo unutarnje, a jezikom kao standardom i unutarnje i vanjske zakonitosti« (Silić 1999b: 239).

Deklarativan stav znanosti (lingvistike) o dekrpciji i preskripciji ni jednoga trenutka nije pokolebao javnost, odnosno same govornike koji i dalje s velikom pažnjom pretražuju rječnike, listaju gramatike, nove priručnike i jezične savjetnike. Oni bi im trebali pomoći u traženju odgovora na pitanje što je u jeziku »pravilno«, jedino točno – znači poželjno. Lingvisti pak nastoje zabilježiti sva svoja opažanja o jezičnim oblicima, u nekim slučajevima pokušavaju i uspijevaju potpuno opisati jezični sustav. Njihova deskripcija jezika lišena je bilo kakva valoriziranja jer to nije, naučili smo još od Bloomfileda, »znanstveni« pristup, a lingvistika je znanost – znači opisuje, a ne propisuje. A oni drugi – lingvistički entuzijasti svoja opažanja i stavove o jeziku temelje upravo na preskripciji, dijele savjete što je pravilno, a što nije i u skladu s time i sasvim proizvoljno etiketiraju neke jezične oblike iz svakodnevne jezične prakse. Dakako da oni ne razumiju razliku između hjelmslevovskog *sistema* i *procesa*, jezične sheme i uzusa, odnosno saussureovske dihotomije *langue* i *parole* ili chomskyevske *competence* i *performance*, a nisu svjesni (ili se, što je vjerojatnije, prave da ne znaju) da jezik nije statičan nego se neprestano mijenja jer se mijenja i društveni kontekst.³

3 Između kodifikacije i upotrebe

Dakle, preskriptivisti donose odluku o tome što je pravilno, a što nepravilno; odabir je, dakako, arbitran. Tako se, primjerice, pogrešnom smatra dvostruka negacija u engleskome standardu: *I do not know nothing*, ali ne i u hrvatskome: *Ne znam ništa*. Nepravilnost dvostruke negacije u engleskome standardu argumentiraju matematički: dvije negacije, odnosno negacija negacije postulira pozitivan sud. No iz ovih je primjera u engleskome i hrvatskome jeziku jasno da »korektnost« u jeziku prema matematičkim/logičkim kriterijima nije apsolutna kategorija iz jednostavnoga razloga što su jezici mnogi i svaki od njih ima svoju logiku, svoj sustav, a matematika je jedna jedina – univerzalna.

Ono što je posebno zanimljivo jest kako se i zašto onda »nepravilni« oblici nastavlja upotrebljavati pored onih drugih – standardiziranih, pravilnih i prestižnih – i to čak i u onim sredinama gdje je upotreba standarda statusno pitanje. Tim više jer su ti »nepravilni« oblici (i fonološki i gramatički i leksički), i sami govornici koji ih upotrebljavaju, stigmatizirani. Međutim, i tu su mogućí obrati jer kao što postoje aloglotski utjecaji među različitim jezicima, pa onda između standarda i svih vertikalnih i horizontalnih nestandardnih varijeteta, tako se »dodiruju« i upotrebna i kodificirana norma. Dakle, model je isti pa se može očekivati, a za to postoje i potvrde u jezičnoj praksi, da se trenutačni »nepravilni« oblik u dogledno vrijeme verificira kao »pravilan« – upotrebna norma postane kodificirana.

Nije uvijek ovaj ili onaj odabir determiniran *komunikacijskim tržištem* (oznakama prestižnoga ili manje vrijednoga), u pitanju je i jezična kreativnost koja zna biti i na tragu martinetovske *jezične ekonomije*. Dobar je primjer iz engleskoga jezika: budući

³ Dakako da nitko ne pomišlja da te promjene ne trebaju biti pod nekom vrstom kontrole, uostalom norma u jeziku i jest ta koja štiti integritet i identitet svakoga jezičnog sustava, inače bi se on raspao sam od sebe i bez vanjskih utjecaja.

da standard ne razlikuje kategoriju broja lične zamjenice u 2. licu (*you*), neki su engleski dijalekti taj mogući šum u komunikaciji riješili na najjednostavniji način (po analogiji, dodajući na kraju riječi *-s* za množinu), pa je *you* u jednini ('*ti*'), a *yous* u množini ('*vi*'). No zasad je ta upotrebna norma ostala samo u svojim granicama, bez kodifikacije, no nitko ne može predvidjeti što će se u budućnosti događati s ovim oblikom, ali i sa svima ostalima koji također (još) nisu prešli i »na drugu stranu«.

Strogo govoreći, standardizacija ne dopušta ili ne bi smjela dopustiti varijantne oblike, jer ili je nešto pravilno ili nepravilno, trećega nema. Kodifikacija bi se definirala kao minimalna varijacija u obliku, a elaboracija kao maksimalna varijacija u funkciji (Haugen 1997: 348). Kodifikacija kao normativni postupak u užemu smislu podrazumijeva izradu normativnih priručnika, ponajprije pravopisa, gramatike i rječnika, pa stoga »kao postupak standardizacije obuhvaća problem pisma, gramatike i leksika« (Mićanović 2008: 24).

Različiti instrumenti i priručnici za stjecanje jezične kompetencije – počevši od normativne gramatike za morfološku i sintaktičku razinu, normativnih rječnika za leksičko-semantičku razinu, pravopisnoga priručnika i rječnika za realizaciju fonološke razine u pisanome tekstu te ortoepškoga priručnika i rječnika za njezinu realizaciju u živoj riječi pa sve do stilističkih priručnika, općih savjetnika i onih posvećenih pojedinim žanrovima te terminoloških i specijalnih rječnika i mnogih drugih tzv. »negativnih« priručnika (Škiljan 1988: 48) – trebali bi biti regulatori i pomoć u najboljemu odabiru jezičnih jedinica u određenome komunikacijskom kontekstu, dakako u javnome prostoru.

»Preskriptivnim postupcima želi se odrediti hijerarhija stilske obilježenosti, pri čemu se standardni oblici smatraju neutralnima« (Mićanović 2008: 108). Pravopis kao nositelj ortografske norme treba predstavljati konvenciju koja u osnovi podliježe lingvističkim zakonitostima i navikama koje dosežu do općeprihvaćene jezične pravilnosti. Pravopis nije deskripcija nego propis, on određuje, najpodložniji je promjenama u društvu i politici, i najviše se može mijenjati, ali dakako da česte promjene nisu poželjne jer su zapravo kontraproduktivne i dovode do kaosa. U pravopisu je zastupljena i jezična, leksička i dobrim dijelom i morfološka problematika. U nedostatku rječnika i ostalih normativnih priručnika pravopis preuzima funkciju gramatike i rječnika te tako postaje simbolom ukupne jezične norme.

Osim ortografske norme tradicionalni normirani jezik sadržava i neke druge norme: ortoepsku, gramatičku, leksičku i stilističku normu. Normiranje je, dakle, potpuno na svim razinama jezika, a odnosi se i na apstraktni sustav i na njegovu konkretnu materijalnu realizaciju. Norma, dakle, obuhvaća i gramatiku i rječnik. Postojanje gramatike smatra se preduvjetom za postojanje standardnoga jezika, ona ga određuje, identificira se s njime. Neki su mišljenja da gramatika umrtvljuje jezik jer svaka gramatika znači strogost, red i asocira ukalupljenost. Gramatika je »ukupan zbir formalnih propisa što ih intuitivno priznaju korisnici jednog jezika« (Sapir 1984: 28). Međutim gramatika ne isključuje i odstupanja koja su prisutna na svim jezičnim razinama; ponekad su poželjna, ali nisu sva opravdana jer ni svi postupci nisu stilogeni. Jezik je, dakle, uza sve spomenute osobine, i stilizacija. Prema tome,

gramatika jest vrlo važna, ali ne obuhvaća sav jezik, predstavlja snimku jednoga stanja u konstantnoj jezičnoj mijeni. Filološki povijesno utemeljen i gramatikaliziran jezik koji živi u upotrebi govornikā koji se njime služe, koji stvaraju i nove vrijednosti, ima vrijednosnu perspektivu.

Što se tiče leksika, on je najmanje podložan (što znači da je u određenoj mjeri ipak podložan) jezičnoj normi jer je rječnik svakoga jezika neograničen,⁴ zato što je i izvanjezični univerzum neograničen, odnosno naša *komunicirana stvarnost*. A norma pak podrazumijeva ograničen, konačan popis pojava.

Dakle, da bi naša komunikacija bila potpuna, nije dovoljno imati formalno normiran jezik (s pridruženom gramatičkom i pravopisnom normom), nego je za takvu komunikaciju potreban i semantički normiran jezik, u kojemu se nužno uspostavlja i sustav etičkih i estetskih normi verbalnoga ponašanja koje upravo upućuju na stilističku normu. Jedino ovako shvaćena jezična norma obuhvaća ukupno jezično znanje i upotrebu jezika. Uostalom, osim kodificirane norme postoji i upotrebna norma koja također standardizira jezik i omogućava mu normalno funkcioniranje.

Kad je riječ o tome što promovirati kao »nov standard«, odmah se postavlja pitanje kriterija prema kojima će se neki jezični oblici i postupci označiti kao (ne)pravilni. U vezi s time još uvijek nema konsenzusa, ali zato ima različitih prijedloga koji bi kriterij mogao biti temeljni:

- stabilnost jezične upotrebe koja proizlazi iz unutarnjih jezičnih zakonitosti
- stupanj upotrebljivosti jezične činjenice, tj. njezina proširenost
- intuicija i subjektivni osjećaj
- autoritet izvora
- svrsishodnost jezične upotrebe (neometano slanje i primanje poruke) itd.

Dakako, nijedan od ovih kriterija, iako važan, nije dostatan. Silić (1999a) smatra da bi u potpunosti zadovoljio onaj kriterij koji bi uvažio mišljenje da jezična upotreba bude regularna, da odgovara mogućnostima sistema jezika i da bude društveno odobrena. Na utvrđivanje (ne)pravilnosti jezične upotrebe utjecala bi i njezina stabilnost, tipičnost, proširenost, njezina preferiranost i općeobveznost, njezino odgovaranje uzusu i sustavu. Ako se, primjerice, inzistira samo na jednome jezičnom obliku, daje mu se prednost u odnosu na postojeće oblike, rezultat može biti »neobjektivna procjena normativnosti jezične upotrebe« (Silić 1999a: 206). Treba imati na umu da se norma mijenja kao i jezik sâm, ali se njezin temeljni sustav ne bi smio ugroziti jer bi se time dovela u pitanje i sama opstojnost jezika i održavanje njegova kontinuiteta.

4 Zaključak

Zagovaranje potpune slobode u jeziku (čiji je moto »ništa nije nepravilno«), inzistiranje na opisu, ali ne i na propisu jezičnih jedinica, odnosno jezičnoga sustava, nije neka novost. Ta ideja strukturalističke lingvistike datira još od sredine prošloga stoljeća i u skladu s njom svi su govornici nekoga jezika jednako kompetentni,

⁴ »Ograničen je samo najtanji leksički sloj, onaj koji je ujedno i gramatički.« (Brozović 2006: 281)

poznaju svoj jezik i njegova pravila upotrebe, a sam jezik zapravo se predstavlja u obliku standardnoga jezika. »Tako deskriptivisti najčešće opisuju ono što normativisti propisuju. To je lingvistička podjela rada.« (Škiljan 1989: 117)

Bilo kako bilo, problem normiranja nekoga jezika nije lingvističke naravi, nego društvene. Lingvistika doduše proučava sve pojavnosti jezika, ali premda se pravilnost nekoga oblika ocjenjuje po tome je li ili nije u skladu s normom, zaboravlja se, svjesno ili nesvjesno, da je ista ta norma arbitrarna i uvjetovana izvanlingvističkim razlozima. Širenjem mreže kanala javne komunikacije, njihova dostupnost (gotovo) svima, »labavljenje školskih i sociokomunikacijskih normi« (Škiljan 1988: 52), zagovaranje klime opće »demokratizacije« javne komunikacije – sve to zajedno doveli su, u nekim sredinama, do drugačijega stava prema normativnim postupcima, tj. prema kodificiranoj normi. Iako je čitanje »demokratizacije« *a priori* pozitivno jer ona dokida privilegije i poništava raslojenost društva te širom otvara vrata svima, ono ima i svoju negativnu stranu – manje efikasnu komunikaciju.

Literatura

- AITCHISON, Jean, 1978: *Linguistics*. London: English University Press.
- BAKHTIN, Mikhail, 1981: *The Dialogic Imagination*. Austin: University of Texas Press.
- BROZOVIĆ, Dalibor, 2006: *Neka bitna pitanja hrvatskoga jezičnog standarda*. Zagreb: Školska knjiga.
- HAUGEN, Einar, 1997: Language Standardization. Nikolas Coupland, Adam Jaworski (eds.): *Sociolinguistics: A Reader and Coursebook*. 341–352.
- LIPPI-GREEN, Rosina, 1997: *English with an accent: Language, ideology, and discrimination in the United States*. London: Routledge.
- MICANOVIĆ, Krešimir, 2008: *Hrvatski s naglaskom: standard i jezični varijeteti*. Zagreb.
- MILROY, James, MILROY, Leslie, 2012: *Authority in Language: Investigating Standard English*. London, New York: Routledge.
- SAMARDŽIJA, Marko, 1999: Predgovor. Marko Samardžija (ur.): *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska. 5–12.
- SAPIR, Edward, 1984: *Ogledi iz kulturne antropologije*. Beograd: Prosveta.
- SILIĆ, Josip, 1999a: Nekoliko misli o normi. Marko Samardžija (ur.): *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska. 203–211.
- SILIĆ, Josip, 1999b: Hrvatski jezik kao sustav. Marko Samardžija (ur.): *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska. 235–245.
- ŠKILJAN, Dubravko, 1988: *Jezična politika*. Zagreb: Naprijed.
- ŠKILJAN, Dubravko, 1989: *Lingvistika svakodnevice*. Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada.
- ŠKILJAN, Dubravko, 2002: *Govor nacije: jezik, nacija, Hrvati*. Zagreb: Golden marketing.
- WRIGHT, Susan, 2004: *Language Policy and Language Planning: From Nationalism to Globalisation*. Houndmills, New York: Palgrave Macmillan.